

[Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός]

Γλωσσική εκπαίδευση και γλωσσικός αποκλεισμός [E11]

Α.-Φ. Χριστίδης

Κείμενο 1: Κογκίδου, Δ., Τρέσσου-Μυλωνά, Ε. & Γ. Τσιάκαλος. 1997. Κοινωνικός αποκλεισμός και εκπαίδευση: η περίπτωση γλωσσικών μειονοτήτων στη δυτική Θεσσαλονίκη. Στο *Θέματα διγλωσσίας και εκπαίδευσης*, επιμ. Ε. Σκούρτου, 139-163. Αθήνα: Νήσος, σελ. 140-143.

Κοινωνικός αποκλεισμός: έννοια και φαινόμενο

Ο "κοινωνικός αποκλεισμός" ως έννοια εμφανίστηκε κατά τα τελευταία χρόνια στον δημόσιο λόγο των ευρωπαϊκών χωρών και ιδιαίτερα στο λόγο που αναπτύσσεται στο πλαίσιο των θεσμών της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Συνήθως εμφανίζεται σε συνδυασμό με τον όρο "φτώχεια" (λέμε: "κοινωνικός αποκλεισμός και φτώχεια"). Μερικές μάλιστα φορές αντικαθιστά τον όρο "φτώχεια" σαν να ήταν συνώνυμό του ή (σαν να ήταν) ένα ευρύτερο φαινόμενο που εμπεριέχει τη φτώχεια.

Αναζητώντας τη σημασία ενός αφηρημένου όρου, δεν επιτρέπεται να ξεχνούμε ότι αυτός αναφέρεται σε πραγματικούς ανθρώπους και ότι είναι η περιγραφή της ζωής των πραγματικών ανθρώπων αυτή που δίνει νόημα στις έννοιες. Είναι συνεπώς αναγκαίο, για τη διερεύνηση του περιεχόμενου της έννοιας "κοινωνικός αποκλεισμός", να δούμε καταρχήν ποιους ανθρώπους ταυτίζουμε συνειρμικά με τους κοινωνικά αποκλεισμένους.

Ο όρος δεν παράγει σε όλους τους ανθρώπους τις ίδιες αναπαραστάσεις. Για κάποιους σημαίνει αυτομάτως: μετανάστες, όπως ήταν εκείνοι τις δεκαετίες του '60 και του '70 στις βιομηχανικά αναπτυγμένες χώρες της Βόρειας και Δυτικής Ευρώπης, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα τους γκάσταρμπαϊτερ της Δυτικής Γερμανίας.

Προσφάτως μπορεί να σημαίνει: πρόσφυγες που μπορεί να εγκατέλειψαν περιοχές πολέμων και δικτατορίες, ή οικονομικοί πρόσφυγες ή λαθρομετανάστες.

Ή μπορεί να σημαίνει: ιθαγενείς μειονότητες, όπως οι Σάμι στη Νορβηγία και στη Σουηδία, ή οι Ρόμα, οι Μάνους, οι Σίντι, γενικώς οι Τσιγγάνοι σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες.

Μπορεί η αναπαράσταση που αναδύεται αυθόρμητα να είναι εκείνη των μονογονεϊκών οικογενειών, ή των οικογενειών που έχουν ως μέλη άτομα με ειδικές ανάγκες.

Ή η αναπαράσταση μπορεί να είναι εκείνη ανθρώπων με AIDS ή άλλες ασθένειες, που θεωρούνται από τους συνανθρώπους ως επικίνδυνες στην καθημερινή συναναστροφή.

Πολύ συχνά σημαίνει: μακροχρόνια άνεργοι, χωρίς προσόντα για επανένταξη στην αγορά εργασίας.

Όποιες και αν είναι οι ομάδες τις οποίες έχουν οι άνθρωποι στο μυαλό τους, σε όλες ανήκουν και παιδιά. Και η δύσκολη κατάσταση την οποία βιώνουν οι ενήλικες, βιώνεται από όλα τα παιδιά άσχημα σε πολλούς τομείς και έχει συνήθως σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις στο μέλλον τους.

Ας πάρουμε για παράδειγμα το σχολείο: ο κοινωνικός αποκλεισμός των γονέων σημαίνει συνήθως παιδιά χωρίς ίσες ευκαιρίες επιτυχίας στο σχολείο ή, χειρότερα, παιδιά χωρίς οποιαδήποτε πιθανότητα επιτυχίας

στο σχολείο ή, ακόμα χειρότερα, παιδιά χωρίς οποιαδήποτε δυνατότητα να φοιτήσουν σε σχολείο.

Όμως παιδιά που δεν μπορούν να κάνουν πλήρως χρήση του δημόσιου και κοινωνικού αγαθού που ονομάζεται εκπαίδευση, είναι οι κοινωνικά αποκλεισμένοι του αύριο.

Από το παραπάνω παράδειγμα γίνεται φανερό ότι "κοινωνικός αποκλεισμός" είναι μια διαφορετική έννοια από εκείνη της φτώχειας. Κοινωνικός αποκλεισμός είναι η παρεμπόδιση απορρόφησης κοινωνικών και δημόσιων αγαθών, όπως είναι π.χ. αυτά της εκπαίδευσης, του συστήματος υγειονομικής περίθαλψης, της συμμετοχής στο πολιτικό γίγνεσθαι κλπ., η έλλειψη των οποίων οδηγεί συνήθως και στην οικονομική ανέχεια. Ο όρος "κοινωνικός αποκλεισμός" χαρακτηρίζει δηλαδή τόσο μια κατάσταση όσο και μια διαδικασία.

Κατά την άποψή μας, τόσο ως κατάσταση όσο και ως διαδικασία, ο κοινωνικός αποκλεισμός αποτελεί στη σημερινή εποχή κοινωνικό σκάνδαλο. Λέμε ότι στη σημερινή εποχή αποτελεί κοινωνικό σκάνδαλο, αν και, προφανώς, ο κοινωνικός αποκλεισμός δεν είναι νέο φαινόμενο στην Ευρώπη. Ύπήρχε και σε παλαιότερες εποχές, ήταν θεσμοθετημένος με αυστηρότητα και αποτελούσε σημαντική αιτία για την εξαθλίωση ολόκληρων κοινωνικών τάξεων. Πιο σωστά: σε παλιότερες εποχές, ήταν θεσμοθετημένη η ένταξη ενός ατόμου στη μεγάλη ομάδα των φτωχών και εξαθλιωμένων και ο αποκλεισμός του από τη σχετικά μικρή ομάδα των ευημερούντων.

Σκάνδαλο αποτελεί όμως σήμερα η ύπαρξη κοινωνικού αποκλεισμού, διότι για πρώτη φορά στην ιστορία παράγονται τόσα αγαθά στην Ευρώπη, ώστε να επαρκούν για όλους τους ανθρώπους και κανείς άνθρωπος να μην είναι καταδικασμένος στην ανέχεια. Όμως, αντίθετα από την προσδοκία αυτή στην οποία οδηγεί η κοινή λογική, εκατομμύρια άνθρωποι δεν συμμετέχουν στον πλούτο της Ευρώπης: δεν συμμετέχουν είτε διότι νομικά αποκλείονται από αυτόν, είτε διότι η μειωμένη απορρόφηση βασικών δημόσιων και κοινωνικών αγαθών δεν επιτρέπει τη πρόσβασή τους στα μέσα ανθρώπινης διαβίωσης.

Ας περιγράψουμε λίγο πιο αναλυτικά τι εννοούμε μιλώντας για απορρόφηση δημόσιων και κοινωνικών αγαθών.

Για μια ανθρώπινη διαβίωση, οι άνθρωποι, πέρα από το προσωπικό τους εισόδημα, έχουν στη διάθεσή τους και δημόσιο πλούτο, του οποίου κάνουν χρήση σε διαφορετικό βαθμό.

Έτσι όποια παιδιά έχουν φοιτήσει μόνο στην υποχρεωτική εκπαίδευση, αυτά έχουν χρησιμοποιήσει από τον δημόσιο πλούτο ένα συγκεκριμένο ποσό, που μπορεί για κάθε χώρα να υπολογιστεί επακριβώς (κάτι που συμβαίνει στις περισσότερες χώρες).

Εάν κάποια παιδιά συνεχίσουν και τελειώσουν και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση, αυτά έχουν απορροφήσει από τον δημόσιο πλούτο ένα μεγαλύτερο ποσό.

Εάν, τέλος, κάποια από αυτά φοιτήσουν στο πανεπιστήμιο και ολοκληρώσουν πανεπιστημιακές σπουδές, τότε αυτά απορροφούν από τον δημόσιο πλούτο ένα πολύ μεγαλύτερο ποσό σε σχέση με τις προηγούμενες δύο κατηγορίες.

Το ίδιο συμβαίνει και σε μια σειρά άλλες δραστηριότητες. Έτσι όποιος/α επισκέπτεται ένα θέατρο που επιδοτείται από το κράτος ή όποιος/α επισκέπτεται ένα μουσείο, αυτός/η απορροφά ένα μέρος του δημόσιου πλούτου.

Παρομοίως χρησιμοποιεί δημόσιο πλούτο όποιος/α έχει το δικαίωμα να χρησιμοποιήσει ένα σύστημα υγείας στο οποίο επενδύονται υψηλά ποσά.

Σημαντικό είναι το εξής: όσο λιγότερο δημόσιο πλούτο απορροφά ένας άνθρωπος, τόσο μεγαλύτερη είναι η πιθανότητα να διολισθήσει σε συνθήκες φτώχειας. Μπορούμε να πούμε: η απορρόφηση δημόσιου πλούτου είναι μια σίγουρη επένδυση για το μέλλον, και είναι μια επένδυση που γίνεται κατά το μεγαλύτερο μέρος με χρήματα του κοινωνικού συνόλου.

Όμως ο βαθμός απορρόφησης δημόσιου πλούτου δεν είναι τυχαίο γεγονός. Ορισμένες ομάδες ανθρώπων έχουν περισσότερες δυνατότητες να απορροφήσουν δημόσιο πλούτο και άλλες λιγότερο. Έτσι:

1. ορισμένες ομάδες αποκλείονται δια νόμου. Π.χ. η περίπτωση κατά την οποία σε ορισμένους τομείς του δημοσίου πλούτου έχουν πρόσβαση μόνο οι ντόπιοι και όχι οι μετανάστες ή οι πρόσφυγες,
2. ορισμένες ομάδες αποκλείονται εμμέσως. Π.χ. μειονότητες που υποχρεώνονται να φοιτήσουν σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα το οποίο δεν παίρνει υπόψη τις ιδιαιτερότητές τους, ή σε ένα εκπαιδευτικό σύστημα χαμηλότερης ποιότητας,
3. ορισμένες ομάδες περιορίζονται στις δυνατότητές τους να απορροφήσουν δημόσιο πλούτο, επειδή η ύπαρξη άλλων παραγόντων λειτουργεί αποτρεπτικά. Π.χ. ένα άτομο με ειδικές ανάγκες μπορεί μόνο τότε να συμμετέχει στον δημόσιο πλούτο, όταν υπάρχουν οι απαραίτητες προϋποθέσεις που επιτρέπουν την πρόσβασή του σε αυτόν.

Είναι προφανές ότι μπορούμε να αναφέρουμε πολλά παρόμοια παραδείγματα. Αν μπορούσαμε να καταγράψουμε όλες τις περιπτώσεις, τότε θα είχαμε μπροστά μας έναν πλήρη χάρτη του κοινωνικού αποκλεισμού.

Πρέπει να σημειώσουμε ότι ούτε η ύπαρξη του κοινωνικού αποκλεισμού είναι τυχαία, ούτε η αναπαραγωγή του συντελείται τυχαία.

Είναι αποτέλεσμα κυρίως:

1. της ύπαρξης ισχυρών δογμάτων και ιδεολογιών,
2. της έλλειψης πολιτικής βούλησης για αναγκαίες μεταρρυθμίσεις,
3. της έλλειψης επαρκούς τεχνογνωσίας για την αντιμετώπιση των φαινομένων αποκλεισμού ακόμη και στις περιπτώσεις που υπάρχει η βούληση για κάτι τέτοιο.

Η δυσκολία αντιμετώπισης αυτών των αρνητικών παραγόντων έγκειται στο γεγονός ότι, συνήθως, όλοι όσοι πλήττονται από κοινωνικό αποκλεισμό κατά την απορρόφηση δημόσιου πλούτου, αποκλείονται ταυτοχρόνως σε πολύ μεγάλο βαθμό και από το σημαντικότερο αγαθό κοινωνικού πλούτου: εκείνο της ισότιμης συμμετοχής στο πολιτικό γίγνεσθαι.

Πρόκειται για ένα φαύλο κύκλο: η ελλιπής απορρόφηση βασικών δημόσιων αγαθών οδηγεί στην αδυναμία ισότιμης συμμετοχής στη διαμόρφωση πολιτικών αποφάσεων, γεγονός που εμποδίζει την αποφασιστική καταπολέμηση των αρνητικών για την κοινωνική ένταξη παραγόντων, γεγονός που με τη σειρά του οδηγεί στην ελλιπή απορρόφηση δημόσιου πλούτου. Κατ' αυτόν τον τρόπο ο κύκλος ολοκληρώνεται και επαναλαμβάνεται.

Η σχηματική αυτή περιγραφή έχει ένα στόχο: να δείξει ότι όποιος/α δεν ανέχεται την ύπαρξη κοινωνικού αποκλεισμού, είναι υποχρεωμένος/η να παρέμβει σε ένα από τα σημεία του φαύλου κύκλου. Η εκπαίδευση μπορεί να αποτελεί ένα από τα σημεία αυτά, καθώς, στην περίπτωση ομάδων που χρησιμοποιούν μια άλλη γλώσσα, αποτελεί (η εκπαίδευση) μηχανισμό κοινωνικού αποκλεισμού ή παράγοντα καταπολέμησής του. Τη σχέση μεταξύ του φαινομένου της χρήσης διαφορετικής από την επίσημη γλώσσας και του κοινωνικού αποκλεισμού θα δείξουμε παρακάτω στην περίπτωση της δυτικής Θεσσαλονίκης.